

округів; 3) правила, що використовуються при трансформації голосів у місця [21].

У роботі Б. Грофмана та А. Лейпхарта до складу виборчої системи з метою аналізу її політичних наслідків включено інші компоненти: 1) розмір виборчого округу; 2) кількість кандидатів і партій, які беруть участь у виборах; 3) загальне виборче право і правила реєстрації виборців; 4) свободу доступу виборців до виборчих процедур; 5) свободу доступу до виборчих процедур політичних партій; 6) спеціальні правила підрахунку голосів; 7) правила фінансування виборчої кампанії; 8) строки виборчої кампанії – і т.д. 15 елементів [22].

Нарешті, в одному з найбільш змістовних досліджень по теорії виборчих систем – роботі "Місця і голоси" структура виборчої системи визначається як та, що включає загальну кількість голосів виборців, виборчі округи і розподіл між ними місць, а також кількість політичних партій [23]. Варто підкреслити, що перераховані вище структури виборчої системи виокремлювались і аналізувались перш за все з точки зору політичних наслідків їх застосування.

Можна підсумувати, що виборча система є органічною складовою політичної системи і перебуває у постійній взаємодії з іншими її елементами. Виборча система виконує ряд суспільно-важливих функцій через які вона реалізує покладені на неї завдання підтримувати здоровий політичний клімат у державі шляхом збалансування інтересів різних суспільних груп. В цілому, поняття "виборча система" можна визначити як спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборчих округах. Багатоманітність варіантів виборчих систем, а також, специфіка їх використання в різних країнах зумовлює необхідність їх наукового дослідження та класифікації.

1. Сморгунов Л.В. Электоральная политология: теория и опыт России: Материалы второй студенческой политологической конференции / Под ред. Л. Сморгунова. – СПб.: РоссПен, 1998. – С.6. 2. Ламберт Дж., Лейкман Э. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем. – М.: Мысль, 1958. – С.18. 3. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. – К.: Либідь, 2005. – С.51. 4. Постников А. Е. Избирательное право России. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С.39. 5. Wawn K. The logic of institutional preferences // American Journal of Political Science: Austin. – 1993. – Vol.37. – №4. – P.23. 6. Советское Конституционное право / Под ред. С.И. Русиновой и В.А. Рянжина. – Л.: Юрист, 1975. – С.46. 7. Малый А.Ф. Избирательная система Российской Федерации: Учебное пособие в схемах. – Саранск: Аспект, 1995. – С.3. 8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: в 4 т. Т.1-2 / Отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: БЕК, 1996. – С.323. 9. Бутурлина Т.Т., Куприна-Высоцкая В.Б. Советская избирательная система. – М.: Юридическая литература, 1951. – С.6. 10. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая Энциклопедия конституционного права М.: Юрист, 1998. – С.159. 11. Мишин А.А., Барашев Г.В. Государственное право буржуазных и развивающихся стран. – М.: Юридическая литература, 1989. – С.226. 12. Посібник з розробки виборчих систем. – К.: Нора-друк, 2002. – С.15. 13. Rae D.W. The Political Consequences of Electoral Laws: New Hawen: – 1969. – P.14. 14. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: в 4 т. Т.1-2 / Отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: БЕК, 1996. – С.121. 15. Еллинёк Г. Конституции, их изменение и преобразование. – М.: Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1906. – С.2. 16. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. – К.: Либідь, 2005. – С.51. 17. Арановский К.В. Курс лекций по государственному праву зарубежных стран. – Владивосток: Форум, 1996. – С.269; 18. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. – М.: Юрист, 1998. – С.188. 19. Гончарук В.П. Выборча система як механізм сучасної демократії // Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка: серія філософія і політологія. – 2000. – Вип. 32. – С.56. 20. Хомяков Д.М., Хомяков П.М. Основы системного анализа. – М.: Недра, 1996. – С.14-18. 21. Peave L., Ware A. Electoral systems: a comparative and theoretical introduction: London: – 1992. – P.64. 22. Electoral laws and their political consequences / Ed. by B. Grofman and A. Lijphart, N.Y.: 1986. – P.2-3. 23. Taagepara R., Shugar M. Seats and Votes: Effects and determinants of electoral systems: New Hawen, London: – 1989. – P.201.

Надійшла до редколегії 25.01.2010

Ф.Г. Семенченко, канд. політ. наук

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН: ФОРМУВАННЯ, ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

В статті досліджуються політичні цінності та їх роль в системі політичних відносин. Розкривається процес формування політичних цінностей, їх зміст та функції.

Political values and their role in the system of political relations have been analysed. Process of political values formation and their functions have been observed in the article.

Актуальність зазначеної теми зумовлена тими інституціональними змінами які відбуваються сьогодні в українській державі і вимагають адекватних політичних цінностей для подальшої політичної трансформації українського суспільства. Інституціональні перетворення стають дійсно незворотними лише тоді, коли вони сприймаються суспільством і закріпленні в політичних цінностях, на які це суспільство орієнтується.

Сукупність політичних цінностей створює певну систему, яка виступає однією з ключових ланок політичних відносин суспільства і втілюється у комплексі його політичних інститутів. Вона формується через специфічні політичні процеси і, в свою чергу, справляє на ці процеси потужний вплив.

Для визначення сутності політичних цінностей необхідно зважити на те, що останні завжди є складовими цінностями певного соціуму, тобто мають соціальний характер.

Соціальні цінності виступають як такі, що характеризують соціальні спільноти різного масштабу, включаючи людство в цілому. Вони є продуктом суспільної свідомості, формуються на основі не індивідуального, а групового, соціального, яке охоплює і узагальнює діяльність багатьох поколінь, враховує своєрідність різних соціальних груп, досвід практичної взаємодії зі світом.

Разом з тим, вони не абсолютні і не об'єктивні у суворому сенсі слова, і сучасні порівняльно-культурні дослідження блискуче демонструють відносність навіть вищих і непорушних цінностей будь-якої культури.

У такому ж ракурсі можна розглядати і загальнолюдські цінності, які узагальнюють конкретно-історичний досвід сукупної життєдіяльності людства, хоча усвідомлення людством своєї єдності і формування світового співтовариства, яке виробляє, зокрема, спільні ціннісні орієнтири, – процес історично вельми недавній, який нараховує не більше століття. Загальнолюдські цінності відтворюють деякі спільні риси, притаманні життєдіяльності людей різних історичних епох, соціально-економічних укладів, класової, національної, етнічної та культурної приналежності [1].

Основою для універсалізації різноманітних явищ дійсності, володіючи всіма атрибутами ідеального, цінності функціонують у формі ідеї, ідеалу і лише в такій якості утворюють елемент широко зрозумілого об'єктивного суспільного буття, а не просто безпосередній елемент соціальної дійсності. Ідеали – це вироблені суспільною свідомістю і присутні в ньому узагальнені уявлення про досконалість у різних сферах суспільного життя. Вони функціонують у свідомості як продукти духовної практики, особливо ідеологічної. Ідеали відтворюють

практичний досвід життєдіяльності даного конкретного соціуму і зазнають соціально-історичної конкретизації. Ідея соціальної рівності, ідея свободи, ідея справедливості є усталеними як цінності, хоча соціальні обставини, "матеріалізована форма" і конкретний спосіб розуміння рівності, свободи, справедливості змінилися. Слід відрізнити реальні цінності соціуму від ідеалів, які формуються у вигляді ідеологічних конструкцій. Останні можуть успішно виконувати функцію консолідації та орієнтації соціальної спільноти лише у тому випадку, коли вони адекватно відтворюють у собі мотивацію її колективної життєдіяльності. Тільки "цінність", саме в значенні "чогось, що хотіли би мати всі", робить ідею ідеалом" [2].

Цінності особистості виступають як конкретні індивідуалізовані (з різним ступенем деформації) форми прояву цінностей групи, співвіднесення цінностей суспільства в цілому. В них міститься і соціально-типове й індивідуально-специфічне. Інтерпретація системи цінностей в індивідуальній свідомості виникає завдяки "неповторності, що в принципі не усувається, унікальності кожної долі, психічної структури, емоційних та інтелектуальних рис особистості" [3]. Будь-який індивід одночасно включений до значної кількості соціальних спільнот різного масштабу, ціннісні системи яких можуть бути дуже суперечливими. Неспівпадіння цінностей групи, суспільства та цінностей особистості породжує конфлікт між ними. Шляхи його розв'язання залежать від ступеня ідентифікації особистості з певною групою, ступеня адаптації й поваги групових переконань. Залежно від соціальної ідентичності індивіда – членом якої або яких спільнот він себе в першу чергу відчуває – для нього будуть значущими, насамперед, або загальнолюдські, "вічні" цінності (істина, краса, справедливість), або конкретно-історичні цінності великих соціальних груп (рівність, демократія, державність), або цінності малих референтних груп (успіх, багатство, майстерність, самовдосконалення) та ін. [4].

Виокремлення політичних цінностей серед безлічі соціальних пов'язане із специфікою явищ, які вони відтворюють, а саме з політикою, політичними явищами, взагалі зі сферою політичного. Щодо сучасності можна говорити про дві тенденції у трактуванні політики. Перша – марксистсько-ленінська традиція – інтерпретує державу і політику в класових категоріях, друга тенденція, притаманна американській і французькій політології, пов'язана з розумінням держави в категоріях діяльності уряду. Перший напрям розуміє політику кризь призму класовості, другий – абсолютизує виконавчу владу. Такий підхід, коли суб'єктом політики виявляється або уряд, або класи, видається занадто вузьким.

Якщо говорити про спеціальне політологічне трактування цінностей, то мабуть, дуже перспективною є позиція, згідно з якою політичні цінності – це "ідеї, які виражають відношення великих соціальних груп і потреб суспільства в цілому з точки зору усвідомлення власних потреб" [5]. Можна сказати, що політичні цінності – це узагальнені уявлення, які постають як політичні ідеали, основоположні принципи політичного мислення, які є ідеальними критеріями оцінки й орієнтації суб'єктів у політичній діяльності. Політичні цінності є продуктом політичного досвіду конкретного суспільства, тому вони відрізняються від суспільства до суспільства. Вони є відносними, оскільки залежать від умов життєдіяльності конкретної соціальної спільноти, які схильні до різних змін. За такого підходу політичні цінності включають переваги відносно свободи, рівності, порядку тощо.

"Політичні цінності", в такому сенсі відносяться до основних переконань і передбачень не тільки щодо політики і політичної діяльності, але й щодо належного ставлення держави до приватної діяльності, особливо економічної діяльності. Зв'язки з економічною діяльніс-

тю підпадають під рубрику політичних цінностей і розглядаються при обговоренні проблем державного управління, оскільки зростає державна відповідальність в сфері регулювання бізнесу та виробництва [6].

Можна сказати, що політичні цінності це не тільки ідеали, але й чітко описані норми, узаконені і, яких необхідно дотримуватися [7]. При усій своїй значущості політичні цінності (ідеали) не можуть бути пізнані безпосередньо. Виразом політичних ціннісних ідеалів з різним ступенем адекватності слугують зафіксовані в політичній сфері життя предметні перевтілення. У зв'язку з цим певні опредмечені політичні ідеали можна назвати політичними нормами. Останні втілюють надособистісні початки ціннісної орієнтації, пріоритет інтерперсональних зв'язків для тих суб'єктів, що включаються в політику. Політичні норми запроваджують структуру мотивації особистості, на основі чого, людина коригує свої ціннісні орієнтації. Нормативна система більш жорстко, ніж ціннісна, детермінує діяльність людей. Функціональні відмінності між політичними нормами і політичними цінностями, у вузькому значенні політичними ідеалами, полягають в тому, що останні більшою мірою співвідносяться з цільовизначальними сторонами людської діяльності, є критеріями орієнтації у світі, а норми, як правило, тяжіють, переважно, до засобів і способів досягнення мети.

Ідеал – це досконалість. Тому він ніколи повністю не може бути досяжним, але він являє собою мрію та вірець, до якого прагнуть люди. Наприклад, демократія у західному світі виникла шляхом наближення до ідеалу. Такі політичні ідеали, як свобода особистості, конституціоналізм, правова держава, розподіл влади, громадянське суспільство та інші, "вистраждани" громадянами західних країн протягом багатьох століть. Сьогодні відображені в політичних легітимних нормах, вони регулюють поведінку громадян у демократичному суспільстві. В свою чергу, демократичні політичні норми – це засіб і спосіб досягнення інших ідеалів, оскільки демократія є вільним простором, де можуть розвиватися багато різних ідеалів. За своєю сутністю той самий історичний шлях повинно пройти і наше українське суспільство. Наша перевага полягає в тому, що ми можемо (і мусимо) творчо використовувати досвід передових країн, максимально можливо врахувати міру і не повторювати їх помилок. Але разом з тим, одночасно за допомогою відпрацьованих ефективних механізмів, ми маємо втілювати у вітчизняну політичну систему їх досягнення.

Будь-яка політична цінність не функціонує у свідомості соціальної групи чи індивіда самостійно. Вона знаходиться у відносинах і зв'язках між собою і створює певну цілісність, єдність – систему політичних цінностей.

Існують великі труднощі у побудові типології політичних цінностей. Найбільш цікавою, як здається, є спроба створення структури системи політичних цінностей, яка була здійснена польськими політологами М.Карватом і В.Мілановським [8]. Вони вирізняють такі типи політичних цінностей, які тісно скорельовані і синхронізовані і в той же час утворюють діахронічну послідовність наслідку, наслідування і визначення:

- ✓ ціннісні уявлення про зв'язок між людьми, який ґрунтується на глибоко вкоріненій потребі у групових зв'язках;

- ✓ зв'язок між людьми обумовлює виникнення уявлень про відповідні їм політичні відносини (майбутні та існуючі на даному етапі);

- ✓ уявлення про типи політичних інститутів сприяють реалізації поставлених цілей;

- ✓ ідеї політичних інститутів встановлюють каталог політичних благ і предмет бажання суб'єкта які можуть бути досягнуті завдяки функціонуванню названих інститутів.

Звичайно, дана схема розглядається у відриві від соціальної дійсності, але вона є універсальною для будь-якого суспільства, з будь-яким типом політичних відносин.

Таким чином, політичні відносини є продуктом історичного досвіду суспільства в цілому, так само, як і особистісного життєвого досвіду, що робить певний внесок в соціалізацію кожного індивідууму. В рамках таких відносин доцільно розмежовувати відмінності в орієнтаціях тих, хто прямо впливає на прийняття політичних рішень, та їх менш активних співгромадян. У дослідженнях, які здійснювалися раніше, певним чином подібні феномени позначалися такими категоріями, як національний характер, темперамент, етнос, дух чи міф, політична ідеологія, національна політична психологія і фундаментальні політичні цінності [9].

Оскільки політичні цінності – це продукт політичного досвіду в конкретній культурі, вони відрізняються у різних суспільствах. Наприклад, в одних суспільствах цінністю може бути політична незалежність, в інших – політичний конформізм і законслухняність. Політичні цінності є виразом сутності політичного життя даної спільноти, її конкретно-історичного способу життя, тому вони є відносними, а не абсолютними. Зі зміною суспільних відносин відбувається й переоцінка цінностей: багато з того, що вважалось абсолютним і беззаперечним, знецінюється і, навпаки, нові паростки суспільного буття породжують нові політичні цінності.

Політичні цінності, виконуючи ряд функцій, відіграють важливу роль у розвитку політичної діяльності, і основна, вирішальна, функція полягає в інтеграції будь-якої соціальної цілісності. Цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої соціальної спільноти – малої або великої групи, культури, нації, людства в цілому. Невипадково видатний соціолог П. Сорокін вбачав у наявності цілісної та стійкої системи цінностей найважливішу умову як внутрішнього соціального світу, так і світу міжнародного. Коли ж єдність, засвоєння і гармонія цінностей послаблюються, за справедливим твердженням П. Сорокіна, збільшуються шанси міжнародної або громадянської війни [10]. Руйнування ціннісного підґрунтя неминуче призводить до кризи. Причому це судження відноситься як до особистості, соціальної групи, так і до людства в цілому. Вихід з подібної кризи можливий тільки шляхом здобуття нової системи цінностей.

По суті це функція збереження і розвитку тотожності соціально-політичного суб'єкта (функція політичної ідентифікації). Група (або інша соціальна цілісність) може функціонувати тільки тоді, коли вона усвідомлює свої цінності і можливість, знає умови, в яких вона мусить задовольняти свої потреби. Індивід проходить також складний процес формування та інтеграції різномірних структур шляхом аксіологічних впливів у ході політичної соціалізації. Його самосвідомість і є тотожність, самовідчуття особистих цінностей. Самосвідомість – результат оцінки себе з точки зору вже прийнятих у суспільстві цінностей, символів. Чим складнішою і багатшою є соціально-політична спільнота, з якою ідентифікує себе особистість, тим багатшим і складнішим є духовний світ особистості.

Наступна функція політичних цінностей полягає у політичному мотивуванні і у створенні умов, за яких політичні цілі перетворюються на безпосередні мотиви поведінки, установки і дії окремих членів даної групи, суспільства. Можна сказати, що система політичних цінностей, сприяючи формуванню певних типів політичної поведінки, додає їм певну направленість у тенденції, але не є детермінуючим фактором в останній інстанції. Справа в тому, що рішення виборців голосувати за ту чи іншу партію або конкретного кандидата залежить від безлічі факторів, серед яких соціальна

структура і політична система, стан економіки, просто кон'юнктурні фактори, внутрішньо-зовнішньоекономічні та внутрішньо-зовнішньополітичні умови, що швидко змінюються, і таке інше. Часто спільність побуту і укладу життя, безпосередність вражень, самі по собі можуть служити факторами стандартизації політичної свідомості, формування різного роду ілюзій, типологічно споріднених уявлень.

Причини неузгодженості між ціннісними уявленнями і реальною поведінкою знаходяться також у поверховому засвоєнні цінностей, у відсутності умов, необхідних для реалізації цих політичних цінностей. У зв'язку з цим зміст політичних цінностей тим сильніше впливає на політичну практику, чим більше він є адекватним змістові потреб та інтересів особистості або групи.

Однією із соціальних функцій політичних цінностей є "контрольна" функція, яка пов'язана з тим, що політичні цінності, будучи підґрунтям для вироблення стандартів оцінки політичної дії та її результатів, самі постають ідеальними критеріями орієнтації особистості й суспільства.

Політичні цінності сприяють формуванню цілої системи цілей, уточненню їх ієрархії через визначення головної кінцевої мети всієї політичної діяльності та інших, які опосередковують головну. Тому функцію, пов'язану із встановленням цілей, можна визначити як "директивну".

Наступна, "інструментальна" функція полягає у визначенні політичних благ і механізму досягнення соціально-політичних благ. У її реалізації беруть участь саме інструментальні політичні цінності.

Система політичних цінностей виконує також регулятивну функцію, обумовлюючи відношення соціальної групи чи іншої соціальної спільноти до різномірних політичних (або соціальних) інститутів.

Ієрархія політичних цінностей особистості чи сформованої групи прагне до самозбереження. Обмежуючи і здійснюючи набір інформації, яка надходить до свідомості індивіда, вона, як фільтр, пропускає лише ту інформацію, що не загрожує її руйнації. У цьому полягає її роль як стабілізатора стану особистості, соціальної групи та їх політичної діяльності.

Сучасні політологи відзначають, що легітимність, а значить і стабільність політичної системи суспільства залежать від ступеня відповідності її цінностей цінностям політичної культури суспільства, а кількість "позитивних політичних цінностей", які поділяють всі члени суспільства, визначає ступінь консенсусу між його членами [11]. Г. Алмонд і С. Верба, основоположники політико-культурного підходу, вважають, що для збереження стабільності, демократична система потребує політичної прихильності, яка базується на поєднанні прагматичних та емоційних орієнтацій громадян. "Державні діячі, – пишуть вони, – які намагаються побудувати політичну демократію, часто концентрують свої зусилля на існуванні формального набору демократичних урядових інститутів та створенні конституцій. Вони також можуть зосередити свої зусилля на формуванні політичних партій з тим, щоб стимулювати участь мас. Але для розвитку стабільного і ефективного демократичного порядку необхідно дещо більше, ніж певні політичні та управлінські структури. Цей розвиток залежить від орієнтацій громадян по відношенню до політичного процесу, тобто від політичної культури. Якщо вона не здатна підтримувати демократичну систему, шанси останньої на успіх дуже невеликі" [12].

Таким чином, падіння ціннісної підтримки з боку мас нижче мінімального рівня або повна відсутність її (що буває рідко) є одним із факторів падіння авторитету влади, одним із факторів, який послаблює її соціально-психологічну основу і вплив на суспільні процеси. Оскільки ціннісна підтримка є відносно вільною від примусу

формою політичного підпорядкування, то на відміну від примусу, який є наслідком негативної установки щодо політичної влади і недобровільного виконання її рішень, дана форма підтримки виступає як позитивне ставлення до політичного порядку і добровільне дотримання його вимог. Ця підтримка спирається на найглибший і міцний пласт мотивації людей, найбільш стійкий і не схильний до швидких змін.

У сучасній літературі розрізняють два види підтримки: внутрішню і зовнішню [13]. У першому випадку позитивне ставлення до влади не пов'язане з відкритим проявом свого ставлення, але діяльність владних інститутів успішно ґрунтується на передумові, що при необхідності люди мобілізують свою енергію для надання допомоги і сприяння політичній владі, тобто переведуть свою внутрішню підтримку у зовнішню, яка є вже практичною дією. Таким чином, відіграючи велику роль у забезпеченні підтримки політичної діяльності, політичні цінності сприяють легітимації того чи іншого політичного режиму.

В ідеалі сфера політичних відносин – це та сфера, в якій відбувається пошук узгодження ціннісно-нормативних систем, а саме систем цінностей і систем норм, тобто правил реалізації цих цінностей. Сучасна демократична держава повинна бути заснована на компромісі [14;15], який примирює різні прагнення найбільш впливових соціальних груп у даній державі, тобто, чим менше розбіжностей (а вони неминучі) між цінностями, які продукуються різними суб'єктами політичних відносин, тим більш інтенсивне просування до вирішення соціально-економічних проблем суспільства.

Можна сказати, що підґрунтям політичних відносин виступає система політичних цінностей як пов'язані, насамперед, з процесом політичної соціалізації.

Один з провідних фахівців у цій галузі І.Робертсон (Robertson) відзначає, що політична соціалізація – це соціальний процес, за допомогою якого набуваються політичні цінності, особливо у ранньому дитячому віці. Чотирма головними агентами політичної соціалізації у сучасних суспільствах виступають сім'я, школа, групи ровесників і засоби масової комунікації. Оцінити сучасний ступінь впливу цих агентів складно, але найбільш сильний початковий вплив на політичну соціалізацію справляє сім'я, хоча цей вплив може бути модифікований іншими агентами, які набувають активності на більш пізніх етапах процесу соціалізації [16].

Політичну соціалізацію можна розглядати як процес навчання, за допомогою якого індивіди одержують орієнтації щодо держави і політичного життя. Ці орієнтації включають, окрім ціннісних елементів, також вірування і чуттєві компоненти. Коло можливих політичних орієнтацій, яких набувають у процесі політичної соціалізації, може бути досить широким. Воно може включати узагальнені установки щодо понять на зразок влади, демократії і політичних зобов'язань і таких специфічних орієнтацій, як перевага, яку віддають певній політичній партії, або заперечення вуличних демонстрацій в якості форми виразу політичних вимог. У межах даного підходу особливо вирізняється та обставина, що за умови важливої ролі сім'ї і системи освіти, політичні орієнтації також можуть бути сформовані під впливом засобів масової інформації, організованих і неформальних груп чи будь-якого іншого досвіду, який має відношення до політики [17]. Можна додати до цього списку також вплив таких факторів, як держава, партії, церква, бізнес, наука, армія, роль яких на різних етапах політичної соціалізації досить істотна. Тобто на формування комплексу політичних цінностей, впливають різні джерела політичної соціалізації.

Однією з найбільш поширених концепцій соціальної науки є поняття про базову структуру людської особис-

тості, яка зазвичай складається до моменту досягнення індивідом зрілості і відносно мало змінюється у подальшому. Ця концепція проходить через літературу від Платона до Фрейда і далі до результатів досліджень за матеріалами сучасних спостережень. Рання соціалізація видається більш вагомим, ніж пізня. Саме тому сімейний фактор соціалізації є одним з домінуючих, оскільки в період до повноліття він справляє найбільший вплив на особистість.

Це, звичайно, не означає, що ніяких змін не буває у зрілі роки. Відомо, що в індивідуальних випадках відбуваються різкі поведінкові зрушення, а процес розвитку людини ніколи повністю не зупиняється. Але розвиток людини відбувається набагато стрімкіше у роки до досягнення зрілості, ніж після, і за даними переважної більшості спостережень, статистична вірогідність глибокої особистісної зміни різко знижується після досягнення зрілості [18].

Необхідно звернути увагу на ще одну важливу обставину. Відомий фахівець з проблеми політичної соціалізації О. Шестопал розуміє її як двосторонній процес, в ході якого, з одного боку, відбуваються відтворення політичної системи і передача політичних цінностей від одного покоління до другого, а з іншого – йде поетапне формування у особистості політичної картини світу і моделей політичної поведінки під впливом агентів соціалізації. У подальшому картина світу може змінюватися, коригуватися, але її основні параметри фіксуються у структурі особистості. У випадках дисфункцій системи, які ускладнюють передачу вже сформованих політичних цінностей (перш за все офіційних) новим поколінням і які дезорієнтують громадян, у останніх відбувається повернення до ранніх базових уявлень, які були одержані на етапі первинної соціалізації [19].

При аналізі політичної соціалізації у сучасному світі плідним є використання методів і концепцій, які дослідники розвивають у рамках соціально-конфліктної парадигми. З точки зору конфліктної теорії, цінності і норми не є нейтральними; вони не впливають на всіх членів групи однаково чином. Навпаки, те, що тлумачиться, як добре, істинне і справедливе, вигідне лише частині членів групи. Ідеї не меншою мірою, ніж речі, виступають культурними артефактами – витворами даної групи та її наймогутніших членів. Поняття культурної гегемонії стосується контролю над виробництвом цінностей і норм, який здійснюється тими, хто за своїм становищем здатний створювати і нав'язувати правила поведінки.

Важливий аспект аналізу формування систем політичних цінностей сучасних суспільств та їх динаміки пов'язаний зі співставленням політичних цінностей в особистому, вузькому сенсі та адміністративних, державно-управлінських цінностей. Політолог Д. Йейтс (Yates) докладно досліджує конфлікти між цими двома паралельними, однак різними ціннісними комплексами, трактуючи їх, певним чином, з більшою точністю, як нормативні моделі "плюралістичної демократії" і "управлінської ефективності". Д. Йейтс коротко викладає основні конфлікти [20].

1. У плюралістичній моделі влада розпорошена і розділена; в моделі ефективності влада сконцентрована. У зв'язку з цим у плюралістичній моделі здійснення державної політики децентралізовано; в моделі ефективності воно централізовано.

2. У плюралістичній моделі існує підозра щодо виконавчої влади (фактично, щодо будь-якої концентрації влади); в моделі ефективності сильний наголос робиться на централізацію влади в руках керівника виконавчого органу (для конкретизації відповідальності).

3. У плюралістичній моделі влада надана політичним діячам, зацікавленим групам і громадянам; у моде-

лі ефективності більший обсяг влади наданий експертам і професійним бюрократам.

4. У плюралістичній моделі серцевиною демократичного процесу вважаються політичні домовленості і компроміси; у моделі ефективності існує прагнення розмежувати політику й управління (адміністрування).

5. Плюралістична модель робить акцент на самостійному визначенні своїх інтересів індивідуумами і політичними акторами; модель ефективності робить акцент на технічній або науковій раціональності (яка може бути краще виявлена шляхом незалежного експертного аналізу, ніж шляхом консультативного виявлення бажань виборців і політичних діячів).

Одним з потужних механізмів політичної соціалізації (особливо в країнах розвиненої демократії) і найважливішою формою прояву ціннісної системи даного соціуму виступає громадська думка. Провідними фахівцями з даної проблематики вона характеризується, з одного боку, за формою як елементарна колективна поведінка, з другого боку, за функцією як засіб соціального контролю [див.: 21].

Під час криз можливе наростання полеміки, яка висуває на перший план постійно існуючі розбіжності, що відносяться до становища в соціальній структурі і в історичному часі. Активізація старих зв'язків обумовлює передбачувані розбіжності у громадській думці – за ознаками регіону, раси, релігії, етнічної приналежності, класового походження, одержаної освіти тощо. Якщо розбіжності досить глибокі, підвищується вірогідність загострення ситуації аж до виникнення насильницького конфлікту. Домінувати при цьому будуть більш могутні групи.

В екстремальному випадку суперечності з приводу того, що слід робити, можуть загостритися до стану, в якому порядок поступається насильницькому внутрішньогруповому конфліктові або революції [22].

У нашій країні в останні роки відбувається активний процес інституціоналізації громадської думки. Почалась спеціалізована діяльність по вивченню громадської думки, виникли відповідні організаційні структури – численні центри її вивчення. Однак аналіз і врахування громадської думки не стали обов'язковим моментом прийняття управлінських рішень, в тому числі і на рівні суспільства. Ще немає системи відповідних законів, не розроблені і не закріплені у підзаконних актах механізми врахування громадської думки управлінськими ланками. Іншими словами, громадська думка ще не пере-

творилася як розвинений соціальний інститут, який здійснює функції соціального контролю і управління [23]. Це, відповідно, негативно відображається на процесі демократизації суспільства, становлення нового політичного і соціокультурного простору, кристалізації ціннісних уподобань соціальних груп і прошарків громадянського суспільства.

1. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 19. 2. Краус В. Нигилизм сегодня, или Долготерпение истории. Следы раз. Об идеалах: Эссе: Пер. с нем. А.Карельского, Е.Кацевой, Э.Венгеровой. – М.: Радуга, 1994. – С.135. 3. Подольская Е.А. Ценностные ориентации и проблемы активности личности. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1991. – С.113. 4. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 23. 5. Карват М., Милановский В. Политические ценности // Элементы теории политики / Под ред. В.П.Макаренко. – Ростов-н/Д.: изд-во Ростов. ун-та, 1991. – С.232. 6. Gordon G.J., Milakovich M.E. Public administration in America. – 6th ed. – N.Y.: St. Martin's, 1998. – XIII, P.34. 7. Лебедев И.А. Политические ценности как сложный и многомерный объект // Вестник Московского ун-та. Сер. 12 полит. науки. – 1999. – № 2. – С.49. 8. Карват М., Милановский В. Политические ценности // Элементы теории политики / Под ред. В.П.Макаренко – Ростов-на Дону: изд-во Ростов. ун-та, 1991. – С.245-249. 9. Lexicon of terms and concepts in public administration, public policy and political science. – 2nd ed. – Kyiv: Osnovy, 1998. – P.317-318. 10. Сорокин П. Кризис нашего времени // Американская социологическая мысль: тексты / Под общ. ред. В.И.Добренкова. – М.: изд. Межд. Ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – С.356. 11. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М.: Изд. корпорация "Логос", 1997. – С.447. 12. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. – 1992. – №4. – С.130. 13. Крамник В.В. Социально-психологический механизм политической власти. – Л.: ЛФЭИ, 1991. – С.8-9. 14. Даль Р. О демократии: Пер. с англ. А.С.Богдановского. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С.147. 15. Лавловский М. Конфликты та консенсус в українській політиці // Нова політика. – 1999. – №1. – С.7. 16. The encyclopedia of sociology: New & updated. – Guilford (Conn.): DPG Reference, 1981. – P.208. 17. Lexicon of terms and concepts in public administration, public policy and political science. – 2nd ed. – Kyiv: Osnovy, 1998. – p. 321. 18. Инглехарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Политические исследования. – 1997. – №4. – С.15. 19. Шестопал Е.Б. Перспективы демократии в сознании россиян // Общественные науки и современность. – 1996. – № 2. – С.47. 20. Gordon G.J., Milakovich M.E. Public administration in America. – 6th ed. – N.Y.: St. Martin's, 1998. – XIII, P.40. 21. Матусевич В. Громадська думка: критерії ідентифікації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С.131. 22. Lang K. Public opinion // Encyclopedia of sociology / Ed. by E.F.Borgatta and M.L.Borgatta. – Vol.3. – New York: Macmillan Publishing Company, 1992. – Pp. 1565. 23. Якуба Е.А. Методологические проблемы социологического анализа общественного мнения // Проблемы развития социологии на современном этапе (теоретичні та методичні питання): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут соціології НАН України, 1994. – С.202.

Надійшла до редколегії 17.12.2009

О.І. Ткач, д-р політ. наук, проф.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ЯК ПУБЛІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто особливості політики як публічного процесу.

Considered the problems of policy as public process.

Спроба розкрити сутність поняття "політика" припускає вирішення двох проблем. По-перше, це безліч асоціацій, пов'язаних з використанням терміну "політика". В очах людей політика є справою свідомо "брудною", з насильством, махінаціями, лицемірством. Вона пов'язана з такими явищами, як конфлікт і співробітництво. Ханна Арендт запропонувала визначення політичної влади як "співробітництва". Тому за такого підходу політику можливо розуміти як пошук шляхів вирішення конфліктів. Це тому, що не всі конфлікти в суспільстві вирішуються або можуть бути вирішені. Отже, політика завжди буде невід'ємною частиною людського суспільства. Навіть за умови суспільної розмаїтості, дефіциту суспільних ресурсів [1].

По-друге, дослідники не мають єдиного погляду щодо предмету політики. Її визначають як здійснення влади, як прийняття колективних рішень, як розподіл дефіцитних ресурсів, як системоманіпуляції. На наш погляд, можна визначити політику як створення, збереження і збагачення загальних правил суспільного життя. Але всіх проблем не вирішувє і широкий підхід. Тому важливо "розпакувати" визначення або спробувати уточнити інші його аспекти. Воно є багатозначним. Визначення насправді відбивають лише різні аспекти, можливо, політика як мистецтво державного управління. "Політика не наука, це мистецтво", – визначив, якщо вірити легенді, канцлер Німеччини Бісмарк. Мистецтво, що мав на увазі Бісмарк, є мистецтвом державного управління, здійснення державного контролю над суспільст-